

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «СУВЕРЕНІТЕТ»

У статті аналізується поняття «суверенітет», його еволюція становлення та різновиди. Визначаються основні підходи до розуміння поняття «суверенітет», починаючи з Середньовіччя і завершуючи закріпленням суверенітету у міжнародному праві. Також характеризується вплив інтеграційних процесів на державний суверенітет, зокрема на прикладі Європейського Союзу. Розглянуто основні підходи до подальшої долі державного суверенітету.

Ключові слова: суверенітет, державний та національний суверенітет, національна держава, глобалізація, інтеграційні процеси.

В статье анализируется понятие «суверенитет», его эволюция становления и разновидности. Определяются основные подходы к пониманию понятия «суверенитет», начиная со Средневековья и заканчивая утверждением суверенитета в международном праве. Также характеризуется влияние интеграционных процессов на государственный суверенитет, в частности, на примере Европейского Союза. Рассмотрены основные подходы к дальнейшей доле государственного суверенитета.

Ключевые слова: суверенитет, государственный и национальный суверенитет, национальное государство, глобализация, интеграционные процессы.

The author analyses sovereignty, its evolution and types. Main approaches to sovereignty were defined in historical retrospective from the beginning of the Middle Ages to nowadays definition of sovereignty in the international law. The author describes influence of integration's process on state sovereignty on the example of the European Union. The basic points of view on the future of state sovereignty were analyzed at the article.

Key words: sovereignty, state and national sovereignty, nation-state, globalization, integration's process.

З розвитком глобальних тенденцій у світі все гучніше постає питання доцільності існування державного суверенітету. Впродовж останніх 20 років спостерігаються процеси розмивання державних кордонів (це можна побачити на прикладі Європейського Союзу та Шенгенської зони), наддержавні об'єднання нав'язують економічну та валютну політику. У зв'язку з цим необхідно переосмислити поняття «суверенітету», розглянути етапи становлення поглядів на суверенітет, що є метою даної статті.

Проблема суверенітету була предметом дослідження філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права, зокрема: Ж. Бодена, Т. Гоббса, Д. Локка, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Р. Арауйо, К. Мерріам, М. Хардт, А. Негрі, Л. Грініна, О. Снегуріна та інших.

Поняття «суверенітет» походить від французького слова *souveraineté*, що означає «найвища влада». Суверенітет – це незалежне від будь-яких обставин, сил і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах. У сучасних умовах суверенітет розглядається як верховенство влади держави всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави [6, с. 343]. Суверенітет також означає право встановлювати закони, які мають служити на благо народу, що проживає на окремій території. Якщо держава не має можливості діяти на благо своїх громадян, то таку державу не можна визначати як суверенну.

Концепція суверенітету еволюціонувала протягом існування держави як такої – з давніх-давен і до тепер. Часом виникнення поняття «суверенітет» можна вважати пізні Середньовіччя у ході боротьби з феодальною роздробленістю і за централізацію державної влади з одного боку, а з іншого – за звільнення світської державної влади від впливу церкви [7]. Протягом XIV-XVI століть суверенна влада в країнах Західної Європи зосереджувалася у руках монархів. Держава відокремлюється від церкви та стає повноцінним міжнародним актором з централізованим управлінням, зовнішню політику якого не потрібно узгоджувати з представниками католицької церкви.

Поняття «суверенітет» було введено французьким мислителем Жаном Боденом у своїй праці «Шість книжок про республіку». Жан Боден стверджував, що суверенітет – це постійна та абсолютна влада держави, є сутністю та ознакою влади як такої. Відсутність суверенітету, на думку Ж. Бодена, вказує на відсутність самої держави. Ж. Боден виокремлював два аспекти суверенітету: постійність державної влади, що необмежена у часі, та її абсолютний характер, на який не впливають жодні чинники.

Після Тридцятилітньої війни 1618-1648 років та підписання Вестфальського договору було надано новий зміст поняттю «суверенітет», де боротьба за територію стала рушійною силою існування держави [11, с. 2]. Перерозподіл територій у Європі, боротьба

за визнання незалежності стали уособлювати суверенітет. Таким чином, суверенітет набуває не лише внутрішніх характеристик, а й стає зовнішньо значущою особливістю держави.

Ще одним представником політичної думки, який зробив внесок у розвиток теорії суверенітету був Томас Гоббс, який розглядав державу як результат договору між людьми, що поклало кінець «війни всіх проти всіх». Завдання держави, на думку Т. Гоббса, забезпечувати мир та безпеку. Саме держава є абсолютним сувереном, вона представлена одноособним чи колективним правителем. Члени суспільства свідомо делегують частину своїх повноважень суверену, таким чином, держава є відповідальною перед суспільством за свої дії [12, с. 46]. На думку Т. Гоббса, влада суверена не є абсолютною – вона не поширюється за межі держави, він не може наказувати іншим державцям та їхнім підданим [7]. Дії суверена обмежені законом та конституцією, таким чином, він повинен діяти лише в цих межах, зберігаючи мир у країні. Представництво, яке відіграє роль легітимації влади суверена, також повністю відчужує цю владу від підданих.

Теорії Ж. Бодена та Т. Гоббса відобразилися у концепції «народного представництва» Жан-Жака Руссо. Народ, що укладає суспільний договір, на його думку, є сувереном. Ж.-Ж. Руссо пов'язує принцип суверенітету з народом, який уособлює колективну волю, а не волю окремої особистості. У своїй праці «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» Ж.-Ж. Руссо докладно розглядає суверенітет та його права, зазначаючи, що він безпосередньо залежить від загальної волі та від загального інтересу, знаходиться у рамках закону. Закон, відповідно до загальної волі, завжди правий. На думку Ж.-Ж. Руссо, про суверенітет можна говорити лише в умовах монархії, бо сувереном може бути лише одна особа [10, с. 90].

Новий поштовх у розробці концепту суверенітету дав німецький соціолог Макс Вебер, який розглянув його з точки зору застосування насилля. Суверенітет, на думку вченого, є монополія держави на використання насилля. Держава являє собою відносини панування та підкорення. Умовою ефективності держави є здатність державної влади забезпечити безпеку, свободу громадян, проявляючи при цьому політичну волю. Влада, на думку М. Вебера, повинна покладатися на закон. М. Вебер також описав адміністративні механізми, які беруть участь у формуванні суверенітету.

На думку німецького політичного філософа Карла Шмітта, демократія являє собою тотожність правителів та «підкорених». Вона пов'язана з основним принципом єдності народу та суверенності його волі [4, с. 142]. Як і М. Вебер, К. Шмітт зазначає, що політичне життя країни може бути заснованим на демократичних принципах, проте влада завжди має важелі застосовувати насилля як крайню необхідність [3, с. 83].

У сучасній суспільно-політичній думці панують неоліберальні погляди на державний суверенітет, які виокремлюють декілька видів суверенітету. По-перше, під державним суверенітетом розуміється верховенство влади всередині країни та у зовнішній політиці. По-друге, суверенітет набуває національних

характеристик і можна говорити про національний суверенітет, у якому нація має повноваження визначати вектори політичного розвитку, має політичну свободу, може навіть призвести до утворення власної держави. Таким чином, виокремлюються два види суверенітету – національний та державний, де національний суверенітет є першоосновою держави, а державний суверенітет – є однією з форм реалізації суверенітету нації, яка проживає у державі. Суверенітет зводить свою площину – суверенітет народу зводиться до адміністративного регулювання, що є запорукою легітимації існуючої політичної системи [9, с. 82]. Тому можна також говорити про два інші види суверенітету – державний суверенітет та індивідуальний суверенітет, останній з яких взагалі нівелюється в умовах глобальних перетворень.

Відповідно до статті другої Статуту Організації Об'єднаних націй всі члени ООН утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози сили чи її застосування як проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, що не сумісний з Цілями ООН [8]. Відповідно до Статуту ООН та іншим міжнародним документам, у XX столітті положення про суверенну рівність держав та право націй на самовизначення сприяло закріпленню ідей національного суверенітету в міжнародних відносинах. Зокрема, цим обумовлювалось неприйняття міжнародною спільнотою будь-яких агресивних кроків з боку держави щодо іншої держави та порушення державного суверенітету [2, с. 124]. Проте, зазначений принцип міжнародної політики неодноразово порушувався у XX та XXI століттях – лише згадаймо бомбардування Югославії, події в Іраку та Лівії.

Звісно, національна держава еволюціонувала протягом останніх двадцяти років. Це відбувається під впливом двох факторів – зовнішнього тиску зі сторони транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій та наддержавних утворень, а також внутрішнього чиннику – зростанню сепаратистських настроїв серед населення провідних країн світу, посилення тенденції до більшої автономії національних та релігійних меншин в середині країни. З національною державою еволюціонує і поняття суверенітету як такого. Т. Зік [13] у своїй роботі «Чи держава суверенна?» виокремлює декілька етапів формування поглядів на суверенітет. Так, зокрема, він виділяє класичний суверенітет в епоху Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса та ін. XX століття стало епохою суверенітету у постмодерній державі. Сьогодні ж суверенітет набув окрасу глобальних перетворень, його сутність змінюється. З поширенням інтеграційних процесів в усьому світі держава стає не лише єдиним суб'єктом світової політики, значнішу роль починають відігравати наддержавні утворення, отже, частину свого суверенітету держава віддає на користь цих утворень.

Можна виокремити дві групи поглядів наукової спільноти щодо подальшої долі суверенітету в інтеграційних умовах: у ході інтеграції суверенні держави втрачають частину своїх повноважень та функцій щодо зовнішньої та внутрішньої діяльності; інший погляд існування національного суверенітету полягає в тому, що міжнародні організації та

глобальні перетворення ніяким чином не впливають на державу як на політичного актора.

На даний момент спостерігається поширення міжнародного правового регулювання на ті сфери, які раніше були підпорядковані національній державі. Таким чином, постає питання верховенства – якого законодавства радше дотримуватися. Суб'єктами міжнародного права є не лише держави, а й міжнародні організації та транснаціональні корпорації.

Професор політології Дьюкського університету Р. Кеохейн відзначає зростаючу роль наддержавних структур у процесі ухвалення рішень. Яскравий приклад цьому – функціонування Європейського Союзу. У зв'язку з цим Р. Кеохейн стверджує, що держави частково втрачають суверенітет. Це яскраво проявляється у слабких державах, які використовують суверенітет лише як засіб ведення переговорів. Альтернативою нівелювання національного суверенітету є, на думку Кеохейна, посилення ролі мережних структур у міжнародному суспільстві [6, с. 365-366]. Прикладом подібних структур є альтернативні рухи, екологісти, об'єднання вчених тощо. Їхня активізація пов'язана з розповсюдженням Інтернету. Хоча ці рухи можуть не мати структурної організації, їхня діяльність носить масовий характер.

Глобалізація в окремих сферах суспільного буття призводить до нівелювання державного суверенітету. Так, в ході єдиної глобальної економіки нівелюється малий та середній бізнес, на перший лан виходять великі транснаціональні корпорації, що призводить до стертя кордонів та вільного руху товарів та послуг [1]. Відбувається збільшення кількості урядових та неурядових організацій, які претендують на рівний статус з національними державами чи навіть постають над ними. Глобальні екологічні проблеми унеможливають автономну діяльність країни, не враховуючи інтереси інших країн. Єдність у боротьбі з екологічними викликами дасть кращий результат, аніж одноосібна примарна боротьба тої чи іншої країни. Також відбувається зміни у свідомості людей, які вже меншою мірою уособлюють себе з державу, а набувають космополітичної ідеології, йдучи по кроках культурної глобалізації.

Представники другого підходу до проблем національного суверенітету дотримуються думки, що глобальні перетворення не применшують значущості суверенітету держави, якісно не впливають на нього. В ході історії слабкі держави завжди відчували пресинг з боку сильних держав, відстоювали своє право на проведення зовнішньої та внутрішньої політики, тому кардинальних змін поняття «суверенітет» не зазнає. Посилення інтеграції, навіть на прикладі Європейського співтовариства, не призводить до зменшення кількості держав. Все більше і більше автономій прагнуть до здобуття статусу суверенної держави, зберігаючи свою культурну ідентичність, мову та традиції. Прикладом цього слугує прагнення Каталонії відокремитися від Королівства Іспанії. Таким чином, можна говорити лише про часткову інтеграцію у зовнішніх відносинах між державами. Внутрішній суверенітет залишається незмінним. Однак сьогодні спостерігається втручання у внутрішні справи слабкішої держави могутнішим

сусідом чи то міжнародною організацією. Зазначене втручання часто обумовлено наглядацькою діяльністю щодо прав і свобод людини і громадянами. Проте які важелі впливу може взяти на себе могутніший сусід чи міжнародна організація? Чи має він право застосовувати військову силу на території суверенної держави? Новітня історія показала, що так. Таким чином принцип невтручання вступає у суперечність з принципами узаконеного втручання світового співтовариства у внутрішні справи суверенних держав.

Таким чином, можна виокремити ряд факторів, які впливають на процеси «розмивання» національного суверенітету:

- державні кордони стають прозорими та не стають на перешкоді потоку капіталів, товарообміну та обміну інформацією;
- на світовій арені з'являються нові актори – міжнародні організації, громадські об'єднання, транснаціональні корпорації, неурядові організації тощо;
- регіони у середині держави прагнуть до здобуття більших прав та свобод, посилення сепаратистських настроїв;
- суперечність між дотриманням прав людини та принципом невтручання у внутрішні справи іншої держави;
- формування нового типу мислення – космополітичної людини, яка виходить за рамки національної спільності [6, с. 384].

Ці процеси можна розглядати з двох точок зору – як протидія державному суверенітету та як його підтримка. Однак без існування національних держав світ перетвориться на *global village*, єдину наддержавну структуру, яка все одно не буде однорідною, в якій все одно будуть існувати проблеми національного характеру.

Таким чином, головним завданням суверенітету як на думку сучасників, так і в ході еволюції поглядів на нього, є дотримання демократичних принципів всередині держави, збереження єдиної цілісності держави, позбавлення можливості виникнення тиранії, загроза якої існувала у минулому. У сьогоденні поняття суверенітет містить у собі принцип плюралізму, різноманіття думок та поглядів у суспільстві, широкий простір для діяльності громадських організацій та об'єднань. Запорукою недоторканності державного суверенітету є існування громадянського суспільства в середині держави, його підтримка з боку владної верхівки, мирне співіснування з країнами-сусідами, а також мирна зовнішньополітична діяльність.

Однак в епоху глобалізації унеможлиблюється існування суверенітету в тому виді, який він набув у ході своєї еволюції. В умовах інтеграційних процесів держава позбувається частини своїх повноважень, віддаючи їх на користь наддержавним утворенням, транснаціональним корпораціям, міжнародним організаціям. Так, роль Європейського Союзу має величезний вплив на внутрішню політику кожної держави-члена. Зовнішня ж політика урегульована цілісною програмою діяльності ЄС. Європа сприймається як єдина держава з власними органами управління, законодавчими важелями правління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блавацький С. Дилема глобалізації та державного суверенітету [Електронний ресурс] / С. Блавацький // Дзеркало тижня. – 2002. – № 1. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/dilema_globalizatsiyi_ta_derzhavnogo_suverenitetu-26916.html.
2. Гринин Л. Е. Национальный суверенитет и процессы глобализации / Л. Е. Гринин // ПОЛИС. – 2008. – № 1. – С. 123–133.
3. Деревянченко Ю. И. Суверенитет и демократия: Шмитт vs Хабермас / Ю. И. Деревянченко // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки. – 2010. – № 2 (18) – С. 82–86
4. Муфф Ш. Карл Шмитт и парадокс либеральной демократии / Ш. Муфф // Логос. – 2004. – № 6 (45). – С. 140–153.
5. Політика європейської інтеграції / Під ред. В. Г. Воронкової. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник : [навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів]. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
7. Сергунин А. А. Суверенитет: еволюція концепта [Електронний ресурс] / А. А. Сергунин. – Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/756/30/>.
8. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/documents/charter/chapter1.shtml>.
9. Тьянова О. Н. Национальный суверенитет и государственные границы в эпоху глобализации / О. Н. Тьянова // Век глобализации. – 2010. – № 1. – С. 89–105.
10. Хардт М. Империя / М. Хардт, А. Негри ; Пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. – М.: Праксис, 2004. – 440 с.
11. Biong Kuol Deng The Evolving Concept and Institution of Sovereignty: Challenges and Opportunities / Biong Kuol Deng // Asia POLICYbrief. – No. 28. – June 2010. – pp. 1–7
12. Merriam, C. E., Jr. History of the Theory of Sovereignty since Rousseau, Batoche Books, Kitchener, Canada, 2001, 187 p.
13. Zick, Timothy. Are the State Sovereign? / Timothy Zick // Washington University Law Quarterly. Vol. 83:229. – 2005. – pp. 230–337.

Рецензенти: Шевчук О. В., д.політ.н., професор;
Тригуб О. П., д.і.н., професор.

© Машура Х. А., 2013

Дата надходження статті до редколегії 16.04.2013 р.

МАШУРА Христина Анатоліївна – аспірантка кафедри політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили, Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: глобалістика, антиглобалістський рух, національний суверенітет, міграційні процеси, ісламський тероризм.